

Euskaltzaindi-ko 7' garren solas-aldia

ANIZETO ZUGASTI

Iturriaga Apaiza

Euskal-idazle

Donostia'n 1954-1-28.

(Jarraipena)

Dagigun urrats bat aurrera: azken-aurrekoa. Aurren-aldean entzun didazute Iturriaga apaiz jauna latíña jakiten eta erakusten guzizkoa zala. Ez gaitean, beraz, arritu mantuar-olerkari aundi Virgilioren artzai-kutsuko Egloga bi euskaraz eman zitula ikusi-ta. Latíña ongi zekila!... Bearko jakin, egin zun bezin lan ederra ortan egiteko. Gañera, begia ere ona izan zun, Ciceronen izkuntzatik zerbait artu bear euskeratzeko asmoz, eta bi Egloga oiek artu zitunean. Bai alajaña! Euskaldun jendearentzat gai egokiagorik, nekez.

Ken Virgilioren Titiro ta Melibeo, bertsolari biak; ipiñi ordez, Baserri ta Uztapide, Gerratea aitatzen du Virgiliok: batzueri ken; besteeri eman egin dien gerratea. Emen ere izan ditugu len eta orain gerrateak... batzueri on eta besteeri gaitz... Eta nork esan Iturriagak euskeratu zigun lenen-egloga ori, asi ta buka, ez dala emen ber-bertako bertsolarien batzuk asmatu ta kantatua? Buru ta esku azkarrak erabilli zitun Iturriagak Virgilioaren lanari emengo kutsu, usai ta tankera emateko: gure

mendi-kutsua, gure mendietako garo-usaia ta gure errietako euskal-tankera jatorra.

Iturriagak euskeratu beste Egloga, Virgilioaren irugarrena da. Au bai dala bertsolari-gudua! Menalka ta Dametas artzaiak bertse-kantatzen nor geiagoka; eta bi bertsolariak aukeratu-ta, Palemonek erabakiko onena nor...

Bat palta, bat, jaun-andreak. Iturriaga apaiz jaunak landu zitun euskal-salletan bakarra gelditzen zaigu oraintxe ikusi ta aztertzeke. Eta, ain zuzen, idazleari izenik eta omenik aundiena eman zion salla: ipuiena, alegia.

Iru argitaraldi egin zaizkie Iturriagaren ipuieri: lenengoa, Donostian, 1842 urtean, egillea bizi zala ta bere aginduz, noski, Barojarenean; bigarrena 1884 urtean, Tolosako Lopezenean; eta irugarrena 1932 urtean, «Euskaltzaleak» aginduta, Tolosan au ere, Lopez-Mendizabalenean. Lenengo biak ziran-ziranean; azkena, Lekuona apalz jaunak esku apañez txukundu-ta, ta Ariztimuño (G. B.) beste apaiz jaunak «Aurre-itzak» egokia ipiñi-ta.

Iruetan, 49 ipuidun xortak agertu ziran. Baño, oietaz gañera, gure gizonaren liburu, paper eta paper-muturrak aztertu zitun Manterola argiak, beste 6 ipui ere billatu zizkion; eta «Cancionero Basco» liburu-etako batean argitara eman ere bai.

Sei auek dituzute: 1) Erbiak eta igelak; 2) Leoia ta akerra; 3) Txaberama ta arranoa; 4) Asto leoi-larruz jantzia; 5) Oreña ta aiena; ta 6) Eiztaria ta txakurra. Guztitara beraz, 55 ditugu Iturriagaren ipuiak. Eta guztia esateko, bijoa au ere: Mendia aurgiten eta Aizkora ta kirtena bitara dauzka egifiak; eta Otsoa ta artzanora, irutara.

Erakustea zun bere grifa; ta ortarako bide egokia iruditu zitzaion ipuiak egitea, guztiak ikasi zezaten, baño, batez ere, gazteak. Orregatik bere ipui-xorta «Euskalerriko Gazteriari» eskeñi zion. Begira nola:

«Nere Euskalerriko—gazteri ederra—ez det uste dedala—egin lan alferra—ipuiak ifintzean—gure zortzikoan—kantatzeko nai ba'da—arturik goan.»

Eskeintza-itzok, sarrera antzo, iru argitaldietan or agiri dira. Baño, Iturriaga jaunak bere eskuz idatzitako xorta ikusi omen zun Manterola jaunak, eta an, entzun dezuten sarrera ori baño len, bestea omen zeukan. Or dijoakizute oso-osorik. Iturriagak 136'garren Dabiden eresia amaika aldiz esana zun bere apaiz-otoitzaldietan: «Babiloni-ibai-ertzetan negarréz egon oi giñan Sion gure aberriaren oroiz. Ango saratsetan zintzilik geneuzkan

ereskiñak. Gure sorterriko eresiak jo ta kantatzeko esaten zигuten... Baño, nola kantatu guk atzerrian?...»

Judutarrak ez bezela jokatu zun Iturriagak erbestean. Atzerriko ogi mingarratza sorterriko abesti politetz gozatua jan zun. Ederki apaldurik supazter-txokoan zeudelarik, ipuiak irakurri, kanta ta estanda egin irriz...

Ordukoz egiñak zitun, aidanean; baño, berak dionez, berriro egin zitun batzuk. Bernat yaunak esana aintzat artu-ta, obearrez. Maixua izaki; baño ikaslearena egiten ere bazekin. Or ikusi apala ere bazala. Ordukoak ote bi eratara ta irutara ere egiñak ditun ipuiak? Agian...

Nolakoak ote ditugu ipui oiek. Onak? Txarrak? Iritzia esan bear, eta nondik asi ez nekila, Andoaingo apaizgaitegian (ni ere Iturriaga bezela apaizetarako an asia nauzete), an erabiltzen genun liburu bat gogoratu zait: «Ars dicendi». Nola itz eta nola idatz erakusteko Kleutgen doixtarrak egindako joskera biurridun liburua. An begiratu dizutet ipuiak zer-nolakoak bear dun ona izateko. Iru zera omen ditu bereak: gertakizuna; erakuskizuna ta izkuntza. Alegia: erakutsi nai dana agertzeko bide, gertatutako edo gerta ziteken zerbait artu; ta bata ta bestea izkuntza lokarriz bildu ta jalki.

Beraz, ipuiaren elburu nagusia, erakustea da. Zerbaitegatik aukeratu zun Iturriagak idazti-mueta au beretzat, zan bezin erakus-maitea izan-da.

1. Erakuskizunak egi utsa izan bear omen du ta jabetu ta ikasi-erreza.

2) Gertakizuna, berriz, oi ditekena ta egi-itxurakoa; eta erakutsi nai dana agertzeko egokia.

3) Izkuntza, azkenik, erreza, atsegifia ta bixia.

Iturriagaren ipuiak aztertzerakoan lenengo bi zerak ba'dituzten edo ez begira egon bearrik ez degu. Bere aien mufia ta gaia inorenetik artuak ditu ta beste jaun oriek dira, ain zuzen, ipuigillerik onenak eta ipuiak zer-nolakoak bear duten erakutsi zutenak, gafiara.

Begira dezaiogun, beraz, izkuntzari ta ikus ea ipuiak bear bezelakoa dan. Erreza ta atsegin-bixia bear omen du. Iturriagarenak ezer ba'dute, orixe badutela agertzeko ez dizutet itz-erdirik ere esango. Artu ta irakurri; ta or agiriko esana egia dala. Eun urteren buruan errez aski jasotzen degu guzti-guztia.

Ongi dago, beraz, ortan gure gizona. Baño, yayo-yayoa, atzerri-ipuiak euskeratzen ageri zaigu Iturriaga jauna. Bazekin arek latin-esaera ua: «Dum Romae sis, Romano vivito more». Alegia:

«Erroman zaudenean ango erara bizi». Eta bai erakutsi ziela ori bere ipuietako nor eta zer guzieri. Euskaldun biurtu zitun oro; edo ta, ernaniar, nai ba'dezute.

Len esan degunez, Birgilioren lanari emengo kutsu, usai, tankera eman zizkion. Orixe bera egin zien batetik eta bestetik artutako ipuieri ere: euskal-kutsu, usai ta tankera eman. Itz batez: euskaldundu.

«Esne-saltzallea» ipuiko neskatxa liraña, Orkolaga, Ibarluze edo Ernainin nungo baserriko neskatxa ote zigun? Neskatxa ederrari jendeak begiratu egiten omen zion. Berak ere begiratuko zion noski bein baño geiagotan. Eta zergatik ez? Eskuan txantxilla ta kaikua buruan kalera dijoan neskatxari begiratzea ez bait-da pekatu, apaiza izan-da ere.

Eta, ez ote zun gero etxe-barrukoa agian «Atso ta arkakusoa» ipuiko atso aserrekorra? Izker a bixia bear dula ipuiak? Onetxekak ba-du bixitik! Ez da arritzekoa Arkaingoitz-jauregiko semeak, len entzun dezutenez, «egin oi izatea, estanda irriaz, ipui oiek arturik zuk irakurriaz».

Amaitzeko, ona orain Iturriaga argiaren ipui-xorta bat. Irri gozo egin nai ba'dezu ta txango alai a igaro, irakurri ezazu, beinda-berriz.

- 1) Ernesaltzallea.
- 2) Atsoa ta arcacosoa.
- 3) Aita bere semeequin.

ESNESALTZALLEA

Nescacha bat zijoan
plazara neguan,
escuan chanchilla ta
caicua buruan.
Gorputz liraña zuen,
guerriya chit mea,
illea orporafio
urre colorea;
perla guisaco ortzac,
aoa chiquiya,
beguiac beltz andiac,
ezpafia gorriya;
ibillian iflori
ecer zor ez cion.

Itz batean gendeac
beguiratzen cion.
Lasterca bere buru
cijoan itzquetan,
itz eguiten zuela
manera onetan:
Este au nerea det,
ala aitac esan dit,
saldu ta diru asco
niri emango dit.
Bereala beaitut
arraultzac erosi;
sasqui bat bete arraultz
izango det nosqui!

Uda berriya dator,
 maiz nere burua
 chitoz icusico det
 nic inguratua.
 Egiten diranean
 ollanda ollasco,
 artuco det aiequin
 dirurican asco,
 erosteco ferian
 aurrera cherriya,
 berechitcen derala
 al bait umaciya.
 Ugari izan bait da
 chit aurten ezcurra,
 joaracico diot
 laster tripaz lurra.
 Nola izango duen
 urdaya lodiya,
 artuco det onequin
 nic diru andiya,
 eta erosico det
 chalcho bat urrisa,

umeac eguin ditzan
 echecoen guisa.
 Urte asco baño len
 ba det nic ustea,
 arquiteco naicela
 ganaduz betea.
 Osta izango dala
 errian nescachic
 dotea nic adifia
 izango duenic.
 Asmo oiec eguiten
 ari dan artean,
 irristatcen zayozca
 bi ofiac lurrean.
 Adiyu aren esne,
 arraultz ta chitoac;
 adiyu cherri, chal ta
 dote guztizcoac.
 Ascotan dirudite
 gure esperantzac
 osoro chacurraren
 gaberdicto ametsac.

ATSOA TA ARCACOSOA

Gure goico bizitzan
 bizi zan atsoa
 zan elizaracoia,
 zan Jaungoicozcoa.
 Beti mar mar cegoan
 echean elizan,
 beti paternosterrac
 esaten ari zan.
 Ez zituen utzitcen,
 cer nai guerta cedin:
 naiz catarroa izan,
 naiz sabelean min,
 egu oroco meza,
 errosarioa,
 eta besperondoren
 zan calbarioa.
 Baña zuen gaisoac

eraman chiquia;
 edocain gauzac zuen
 estutcen guztia.
 Egun batez ari zan
 errabiz atsoa
 ecin arrapaturic
 gonan cucusoa.
 «Cital orrec ez diac.
 cegoan esaten,
 oean, ez campoan
 paqueric ematen;
 ez diat igarotcen
 beñere egunic
 Jaungoicoari otoitz
 eguin gabetanic,
 ire ortcetatica
 utzi nazan, arren,

ala edo onela,
 ni libre lenbailen.›
 Itz oiec aditcean,
 nengoen pentsatcen
 cer gauzac Jaincoari
 zaiozcan escatcen.
 Sentitcen det onetan
 negar inciria;
 lasterca noa gora.
 Odolez bustia
 topatcen det atsoa
 etcific lurrean,
 alquitic eroria
 sucal baztarrean.
 Salto eguin ondoren
 gonatica gora,
 arcacoso gaiztoa
 igo zan lepora.
 Atcera eguin nairic
 igues eguiteco,
 eta guero lurrean
 oñaquin itceco,
 erori ta jo zuan
 erruz suburnia,
 eta idiqui cion
 buruan zauria.
 Orduco aren oju
 eta deadarrac!
 Gañera arc eguiten
 cituen negarrac!
 Ordu bi guchienaz
 egon zan onela;
 zirudien larrua
 quentcen ziotela.
 Negarrac utci eta
 asten da atsoa
 arra eta democa,

ceren cucusoa
 iguesi joan citzaion;
 eta arratsean
 beldur zan izan cezan
 berequin oean.
 Au da guertatcen dana
 cristau ascorequin,
 ecin duten orduan
 nai dutena eguin.
 Baña engañatutcen
 dirade gaisoac;
 guizonac, agureac,
 andreac, atsoac,
 baldin uste badute
 gure Jaungoicoac
 entzungo dituela
 aien errezoac,
 iguesi bialtceco
 udan cucusoac.
 ez badira garbitzen
 echeco zocoac.
 Gure otoitzac dira
 gauza chit ederrac;
 ez ordea baguera
 otoitzle alferrac.
 Errezoac eguiten
 diran bitartean,
 jardun bear du beti
 bacoitzac lanean.
 Ez badegu ereiten
 soroan acia,
 ez zaigu etorric
 cerutic garia;
 eta badaucatcigu
 ciquiñac zocoac,
 ez zaizquigu faltaco
 chimitz cucusoac.

AITA BERE SEMEEQUIN

Necazari zar bat nic
 ezagutut nuen,

ceñac bere echean
 lau seme cituen;

lauac ain languilleac,
ain mutil azcarrac,
non beste alacoac
oi dira bacarrac.
Falta bacar bat zuten;
bañan au andia,
eta zan lauac elcar
ecin icusia.
Echean iscambilla
icusiric, aita
chit triste egoten zan,
aiec ala naita.
Jaincoac lagunduric,
egun on batean
pentsamentu bat zaio
etortcen oean.
Beregana deituric,
esaten diote:
«Nere seme maiteac,
adi nazazute.
Ebaqui beazute
maquilla me bana;
eta guero etorri
lauac neregana.»
Obeditu cioten
bere lau semeac;
baita eraman ere
beren maquill meac.
Orduan esan cion
seme bacoitzari:
«Puscatu bear dirac
maquill ori niri.»

Laister zuen bacoitzac
berrea puscatu;
lan onec ez cituen
chit asco necatu.
«Orra, esaten die,
orra zein errazqui
bacoitzac eguin duen
maquilla bi erdi.
Orain beste lau maquill
bear dira lotu,
eta beaituzute
loturic puscatu.»
Eguiten dute sorta
beren maquillaquin;
ecin puscatu dute
lauen indarraquin.
Ari dirade lertcen
gaisoac alferric;
ez da puscatutceco
lauetan indarric.
Orduan aien aitac
semeai esan:
«Orra, nere semeac,
elcartea zer dan.
Izaten bacerate
elcarrequin etsai,
zuec garaitutceco
ascoco da nor nai;
baña, maquillen guisa,
elcarturic ongui,
ez dituc gai izango
zuentzat amabi.»